

Kiss Károly:

Lehet-e erényes a piac?

Hol vannak már azok az idők, amikor parasztasszonyok kannából árulták a tejet és cserépedényből csorgatták a tejfölt? Amikor lábuknál párba kötött csirkék vergődtek a porban és a házilag köpült vaját szőlőlevélen kínálták? Maradtak még mutatóba vásárcsarnokok és portékájukat áruló falusi őstermelők, de a piac már többnyire mást jelent: fiktív fogalomává vált, virtualizálódott. A tőzsdék is mellékszereplőkké váltak; internethálózatokon és összekapcsolt elektronikai rendszereken szoftverek és algoritmusok versenyeznek egymással, non-stop pásztázzák a nyereszkesedési lehetőségeket, robotok döntenek ezredmásodpercek alatt (ultra-nagyfrekvenciás kereskedés), s a brókerek beállításának megfelelően adják-veszik a részvényeket, eladósodott államok kincstárjegyeit, a devizát, az olajat, a gabonát, a nyers- és alapanyagokat és mindenféle indexeket. A fő cél nem a kereslet kielégítése, hanem a nyereszkesedés: ki találja el jobban, hogy mibe fog kerülni néhány hónap múlva a kávé, vagy a dollár, mennyi lesz egy bajban lévő ország költségvetési hiánya, s így mit ér majd államkötvénye, egy piciny árfolyamváltozásból hogy lehet óriási nyereséget csinálni.

2011-ben a világon megtermelt összes termék és szolgáltatás (az összes GDP) 70 ezer milliárd dollár volt. A fosszilis energiák (olaj, gáz, szén) piaca 7 ezer milliárd dollárt tett ki, az összes kifizetett munkabér pedig 55 ezer milliárdot. Az ingatlanpiacon 0,4 ezer milliárd dollár fordult meg. Az eladósodott államoknak és vállalatoknak a hitelezők 24 ezer milliárd dollár kölcsönt nyújtottak és a világ tőzsdéin 63 ezer milliárd dollár értékben forogtak részvények. A világkereskedelem volumene 36 ezer milliárd dollár nagyságú volt. (Összehasonlításképpen: hazánk GDP-je 2011-ben 0,14 ezer milliárd, Amerikáé 15,1 ezer milliárd, az Európai Unióé pedig 17,6 ezer milliárd dollárt tett ki.)

Ezek a piacok még a normális üzletmenet körébe tartoznak. De a származékos ügyletek (derivatívák) forgalma 708 ezer milliárd volt, azaz tízszer nagyobb, mint a világon megtermelt összes GDP! Ezek határidős ügyletek, melyek eredetileg a kockázatok kiküszöbölését szolgálták, de manapság már döntően spekulációs eszközök, s közülük a legnagyobb karriert épp az adós becsődülésének esetére szolgáló CDS-ek (kockázat-fedezeti ügyletek) futották be. (Természetét tekintve minden határidős ügylet egy fogadás arra nézve, hogy az adott terméknek, árfolyamnak vagy bárminek mennyi lesz az ára egy meghatározott jövőbeni időpontban; ezért is nevezik e tevékenységet indexkereskedelemnek.) A történetnek azonban még nincs vége, minden piacok legnagyobbika a devizapiac: 1000 ezer milliárd, azaz 1000 billió dollár fölötti értékkel. Ekkora összeget tesz ki a devizaátváltások éves világforgalma, mely nagyrészt az árfolyamváltozásokra játszó számítógépes spekuláció.

Az újkori kapitalista piac a polgárosodás fontos színtere volt, hiszen az ügyfelek itt a feudális kötöttségektől mentesen, szabadon léphettek kapcsolatba egymással: egyenlőség, testvériség, szabadság! A piac elméletileg a kölcsönös előnyök realizálásának terepe. Ehhez önmagának is szabadnak kell lennie. A közgazdaságtanban azonban a tökéletes piac absztrakció: mint az euklideszi geometriában a kiterjedés nélküli pont, vagy a sohasem találkozó párhuzamosok. A valóságban a piacot a nagy játékosok manipulálják, torzítják: erőfölényüket felhasználva mozgatják az árakat, téves információkkal tévesztik meg a többi szereplőt. A világpiac szabályait a nagyok írják, s ezért ők jobban jól járnak, mint a kicsik. Az Európai Unió közös, egységes piacán a periféria kevésbé fejlett országai ugyanúgy nem támogathatják

vállalataikat, mint a fejlettek, a szabad piac ezért a nyugati nagyvállalatok szabad terjeszkedését jelenti.

A tervgazdálkodás a piaci ösztönösséget, spontaneitást, zűrzavart volt hivatva felváltani, a gazdálkodási döntéseket kiszámíthatóvá, a választásokat megalapozottá tenni. Marx a gothai program kritikájában még ezt egyszerű feladatnak látta, mert nem egyénekből, személyiségekből, hanem osztályokban gondolkodott. Később, a gyakorlatban azonban minél precízebb volt a tervezés, annál nagyobb lett a káosz a gazdasági folyamatok és az emberi döntések kiszámíthatatlansága miatt. A szigorú tervgazdálkodást folytató országokban a feketepiac tette lehetővé az emberi életet. Nagy melléfogások a másik oldalon is előfordultak. Say-dogmaként ismert és a klasszikus közgazdák korából való az a hiedelem, hogy minden kínálat megteremti a maga keresletét. Eszerint olyan gazdasági válságnak nem lenne szabad előfordulnia, amelyet a kereslet és a kínálat kiegyensúlyozatlansága okoz. (Pedig ha nem is minden válságot ez okozza, az mindegyikre jellemző.)

Manapság a piacra úgy tekintünk, mint a kíméletlen önzés megvalósulásának színterére. A főáramú közgazdaságtan kialakulását Adam Smithre és a klasszikus angol-skót közgazdákra, majd az őket követő neoklasszikusokra vezetjük vissza. Smithnek tulajdonítjuk a „láthatatlan kezdet”, a mindent elrendező piaci erőket, melyek az egyéni önzésekből összekovacsolják a közjót. Tudatunkban szinte a természeti törvények erejével van jelen, hogy ez másképpen nem is lehet; ilyen az emberi természet és ennél fogva ilyennek kell lennie a gazdaságnak. A helyzet azonban egyáltalán nem reménytelen. A XX. század eleje óta megszoktuk, hogy Anglia, majd az Egyesült Államok világuralma folytán a tudományokban is e két hatalom a mérvadó és elhanyagoltuk az egyéb iskolákat. Egy nemrégiben megjelent kitűnő könyv a civil gazdaságról (szerzői az olasz Bruni és Zamagni) rádöbrent, hogy a közgazdaságtant nem csak angolszászok művelik.

A XVIII. századi itáliai felvilágosodás és közgazdasági iskola merőben más eredményeket produkált. Az elsősorban Antonio Genovesi nevéhez köthető irányzat (aki egyébként Adam Smith kortársa volt) a piacot – az itáliai polgári humanizmus hagyományát követve – olyan intézménynek tekintette, ahol a polgári erények, a kölcsönösség és egymás tisztelete játszották a fő szerepet. Ezzel szemben a skót-angol felvilágosodás közgazdaszai teljesen más útra léptek. Smitht ugyan tévesen tartják a láthatatlan kéz kitalálójának, de ő nyitotta meg az utat ahhoz a felfogáshoz, hogy a piacon egyszerre részt vevő önérték és erény szétválasztható. A következő lépésben Bentham a boldogságot hasznossággá degradálta, majd Wicksteed kidolgozta annak elméletét, hogy a piacon megjelenő önérték és erény nem csak szétválasztható, de ez a művelet, a gazdasági cselekvés leválasztása a személyes és érzelmi motivációktól még hasznos is, a közgazdaságtudomány fejlődését segíti elő. A neoklasszikusok végül is szétválasztották a *homo oeconomicus* színterét, a gazdaságot a *homo sociologicus* tevékenységi területétől, a szociológiától. E tudományos „fejlődésnek” az utolsó, végzetes lökést a XX. század elején megjelenő pozitívizmus adta, mely minden értékítéletet száműzött a közgazdaságtanból. Ily módon az eredetileg a boldogságot kereső és az emberi kapcsolatokra és érzelmekre építő diszciplínából az emberi igényeket az anyagi javakra és hasznosságra redukáló tudományt alakítottak ki.

Itt állunk hát, a válság közepén, és azt hisszük, hogy elérkezett a világvége, hogy az emberi természet negatív tulajdonságaira alapozó főáramú közgazdaságtannak nincs alternatívája. Bruni és Zamagni azonban részletes javaslatokat adnak, hogyan építhető fel és használható a piac, mely visszafogadja emberi természetünk jobbik felét, a kölcsönösséget és az önzetlenséget.

A piac átalakítása során az egyenértékek cseréjéből (amikor a tranzakció csak akkor jön létre, ha mindkét fél „teljesít”) át kell lépnünk a kölcsönösségbe. Ekkor az ügylet az esetben is megvalósul, ha a másik fél tudja, hogy pillanatnyilag nem képes teljesíteni, de szándékában áll, vagy pedig szíveségünket harmadik személynek viszonzozza. Ez egyben a gazdaság humanizálásának az útja. A munkanélküliség például jelentősen mérséklődne, ha megszüntetnénk a munka és a munkahely közötti intézményi korlátokat, s ezáltal kielégíthető lenne a gondozási szolgáltatás és a házimunka iránti kereslet. Az új gyakorlat és megvalósítás hordozói a civil társadalmi és non-profit szervezetek, szövetkezetek, a szegények bankjai és hasonlók.

Létezik tehát egy olyan közgazdaságtan, amelyben szerepet kap a személyesség, a kölcsönösség, az érzelem, amely a gazdasági kapcsolatokat nem személytelenül, eszközként kezeli. (A mű hazai megjelentetése két alternatív közgazdász, Baritz Sarolta és Kocsis Tamás érdeme.)

Bp, 2013 július 30.

A szerző közgazdász

Módosításokkal megjelent a Magyar Nemzet 2013. augusztus 12-i számában.